

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра економічної теорії

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«РОЗВИТОК ОСВІТИ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЗРОСТАННЯ
ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності
051 Економіка
Єрмоленко Софія Павлівна

Керівник Яценко Г.Ю.,
кандидат економічних наук, старший
викладач

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«___» _____ 20___ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи ролі освіти у відновленні та зростанні економіки країни	6
1.1. Поняття, принципи та ознаки відновлення і зростання економіки країни .	6
1.2. Рівні освіти та їх функції у відновленні та зростанні економіки країни.....	9
1.3. Роль підприємницької освіти у економічному відновленні країни у повоєнний період	13
РОЗДІЛ 2. Розвиток освіти як гуманітарний чинник відновлення країни та забезпечення її економічного зростання.....	17
2.1. Міжнародний досвід відбудови та модернізації освіти у повоєнний період	17
2.2. Аналіз взаємозв'язку між доступністю освіти та рівнем безробіття в країнах у повоєнний період.....	21
2.3. Міжнародний досвід та програми для зростання потенціалу у сфері освіти	24
РОЗДІЛ 3. Розвиток системи освіти після війни для відбудови економіки України	29
3.1. Сучасний стан сфери освіти в Україні як виду економічної діяльності та особливості її фінансування.....	29
3.2. Аналіз та оцінка окремих проектів Національної програми розвитку системи освіти Плану відновлення України	34
3.3. Пропозиції та рекомендації щодо підвищення ефективності системи освіти в Україні після війни	38
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	45
ДОДАТКИ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена тим, що негативні наслідки пандемії COVID-19, а також глобальний вплив повномасштабної війни в Україні, викликають необхідність у зосередженні уваги на відновленні світової економіки. Військова агресія росії проти України негативно впливає на здійснення освітньої діяльності в країні (пошкодження та руйнація закладів освіти, вимушене переміщення осіб всередині країни та за її межі), що в свою чергу негативно відображається на наповненості ринку праці фахівцями та господарській діяльності держави в цілому. У той же час, розвиток цифрових технологій та повсюдна діджиталізація сприяють модернізації економіки, а отже і створюють необхідність у постійному вдосконаленні людського капіталу. Вивчення даної теми сприяє розумінню того, як освіта може стимулювати економічний розвиток та як рішення щодо напрямків освітньої політики можуть підтримувати економічне відновлення і зростання в країні. Такими вітчизняними вченими як Яненко І. Г., Приймаком В. І. та Голубник О. Р. розглядалися аспекти соціально-економічного зростання держави та безпосереднього впливу освіти на нього. Проблемою повоєнного відновлення економіки та добробуту країни, зокрема після Другої світової війни, займалися такі іноземні вчені як Хофлер А. та Боханон С. Недостатньо дослідженими залишились питання особливостей економічного відновлення країн сьогодення, зокрема й повоєнного, а також питання щодо необхідності модернізації сучасної освіти унаслідок стрімких змін у механізмах функціонування глобальної економіки. Обрання даної теми дослідження стало результатом інтересу до можливих перспектив та особливостей розвитку освітньої сфери в умовах повоєнного та післякризового відновлення економіки держави.

Об'єкт дослідження: освіта як чинник економічного відновлення і зростання в Україні та за країнами світу.

Предмет дослідження: взаємозв'язок розвитку системи освіти та відновлення і зростання економіки країни.

Мета дослідження полягає у розкритті впливу освіти на відновлення та зростання економіки України та країн світу, а також наданні рекомендацій щодо підвищення ефективності та якості української освіти у повоєнний період.

Основні завдання дослідження:

- охарактеризувати основні ознаки та принципи відновлення і зростання економіки країни;
- виокремити функції освіти (вищої, загальної середньої та професійно-технічної) у економічному відновленні та зростанні держави;
- визначити роль підприємницької освіти у повоєнному відновленні економіки країни;
- дослідити та узагальнити світовий досвід розбудови освітньої сфери у повоєнний період;
- виявити вплив доступності освіти на рівень безробіття за країнами світу у повоєнний період;
- розглянути особливості міжнародних програм розбудови системи освіти;
- дослідити сучасний стан та особливості розвитку і фінансування вітчизняної сфери освіти;
- проаналізувати основні програми повоєнної відбудови освіти в Україні;
- надати рекомендації щодо підвищення ефективності системи освіти в Україні після війни.

У кваліфікаційній роботі використано наступні **методи дослідження:**

- теоретичні – збір та аналіз наукових джерел (для вивчення фактів, класифікації принципів та ознак економічного відновлення і зростання);
- емпіричні – синтез та обробка даних (при проведенні опису досвіду країн світу у повоєнному відновленні освіти); порівняння (при практичній оцінці міжнародних проектів модернізації освіти);

- комплексні – систематизація та конкретизація (для характеризувannya поточного стану системи освіти в Україні).

Наукова новизна одержаних результатів: здійснено комплексний аналіз досвіду країн світу у повоєнній модернізації освіти для подальшого використання одержаних даних при оцінці проєктів Національної програми розвитку системи освіти та формування практичних рекомендацій стосовно вдосконалення освітньої політики України.

Інформаційна база дослідження: при написанні кваліфікаційної роботи використано теоретичні напрацювання українських та іноземних вчених, офіційні звіти та матеріали Міністерства освіти і науки та Міністерства фінансів України, нормативні акти державних органів України, аналітична інформація з офіційних веб-порталів Уряду України та Європейського Союзу, статистична інформація Державної служби статистики України та відповідних світових дослідницьких установ, історичні довідники та національні архіви країн світу, економічні показники та дані зі всесвітньої комп'ютерної мережі Internet. Період дослідження охоплює дані за 2014-2023 роки, а також за 1941-1970 роки при аналізі повоєнного стану освіти у країнах світу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в наданні рекомендацій, що стосуються сфери освітньої політики та її реалізації в Україні щодо: модернізації навчальних програм вітчизняних закладів освіти, популяризації на національному рівні професійно-технічної освіти, зменшення нерівності при розподілі державних видатків на сферу освіти, стимулювання повернення молоді та педагогічного персоналу з-за кордону шляхом інтеграції європейської системи освіти в українську. Має місце також зосередження уваги на забезпеченні достатньої кореляції освітніх програм з поточними потребами економіки та особливостях повоєнного відновлення країни.

Структура роботи складається з трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до роботи, списку використаних джерел та додатків до роботи. Загальний обсяг роботи – 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЛІ ОСВІТИ У ВІДНОВЛЕННІ ТА ЗРОСТАННІ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

1.1. Поняття, принципи та ознаки відновлення і зростання економіки країни

Вивчення етапів становлення історії економічної думки, а також аналіз наукових напрацювань свідчить про те, що явище економічного зростання країни залишається актуальним питанням протягом багатьох десятиліть. Зростання економіки потребує розробки комплексних та багатофакторних урядових стратегій, за основу яких береться минулий досвід різних країн світу. Постійний технологічний прогрес також впливає на національні економічні політики та зумовлює необхідність у їхній модернізації та оновленні.

В умовах сьогодення, як світова, так і вітчизняна економіки переживають наслідки пандемії COVID-19, а також енергетичну та продовольчу кризу, викликану російською агресією проти України. Зростання рівня безробіття, простої певних секторів економіки стали результатами чисельних та тривалих локдаунів у 2020-2021 роках. За таких умов урядам варто більше зосереджуватись на питанні саме економічного відновлення.

Під відновленням економіки розуміють «комплекс заходів у різних сферах господарської діяльності країни, спрямованих на відновлення її конкурентоспроможності, налагодження виробництва, підвищення рівня життя людей» [1, с. 78]. Важко надати єдине конкретне визначення явищу відновлення економіки, адже воно завжди має бути зумовлено певними обставинами, що власне створюють необхідність у «реабілітації» господарської діяльності. Загалом, це дії уряду зі стабілізації, підтримки та стимулювання економічної діяльності всередині країни з метою виходу, принаймні, на докризові показники. Ознаками економічного відновлення є поступове відновлення господарської активності, зниження рівня безробіття в країні, стабілізація рівня інфляції,

повернення показників ділової активності до докризових значень та поновлення надходжень іноземних інвестицій та капіталу.

Наступним важливим для розуміння поняттям є «економічне зростання». З огляду наукової літератури, можна зрозуміти, що зростання економіки виражається у позитивних змінах показників валового внутрішнього продукту та добробуту населення [2]. Даний процес економічного розвитку знаходиться під впливом значної кількості соціально-економічних факторів. Економічне зростання також можна назвати однією з основних цілей макроекономічної політики та «...центральною економічною проблемою, що стоїть перед усіма країнами» [3]. Даний термін, в свою чергу, означає наявність якісних змін в економіці, що виражається в підвищенні продуктивності праці, більш ефективному використанню ресурсів, позитивних результатах створення та надання благ споживачам. Характерними ознаками економічного зростання можна назвати зростання реального ВВП країни (як в абсолютних значеннях, так і в розрахунку на душу населення), нарощення потужностей окремими галузями промисловості, покращення загального рівня та якості життя в країні.

В залежності від типу економічного зростання, можна виокремити конкретні фактори та чинники якісних змін в господарстві. Для екстенсивного типу економічного зростання характерним є досягнення бажаного прогресу за рахунок нарощення виробничих потужностей, використання додаткових обсягів сировини, залучення більшої кількості робочої сили. Зростання же за інтенсивним типом відбувається за рахунок науково-технологічних змін на підприємстві, ефективного та більш раціонального використання обмеженої кількості ресурсів, підвищення продуктивності за допомогою сучасних технологічних здобутків та розробок.

Зважаючи на світові події, чинниками, що значно стримують економічне зростання, є суттєве підвищення цін на енергоносії, зростання глобального рівня інфляції, наймасштабніший приплив біженців в Європу з часів Другої світової війни (більше 8 мільйонів українців на початок поточного року) [4]. Тож існує

нагальна потреба у розробці рекомендації та створенні схем відновлення глобальної економіки після енергетичної й продовольчої криз та повоєнної відбудови української економіки.

При створенні програм відбудови економіки після криз варто керуватися оцінкою збитків та ступенем шкоди, якої зазнали сектори економіки. Основними принципами економічного зростання є багатofакторність, збалансованість, системність, стійкість та екологічна безпека [2]. Так, при створенні схем відновлення ділової активності після коронакризи, урядам варто звертати увагу та такі принципи та дії:

- прямі інвестиції в бізнес (підтримка малого та середнього бізнесу, що найбільш постраждали від пандемії);
- відродження туризму (стимулювання попиту та активності у даному секторі дозволить пришвидшити відновлення багатьох світових економік);
- зниження витрат (короткострокові податкові пільги для певних економічних категорій);
- інноваційність (перехід підприємств на віддалену роботу, активне залучення сучасних технологій, цифровізація та діджиталізація господарської діяльності);
- відновлення роботоздатності людського капіталу (допомога в опануванні нових та більш актуальних спеціальностей) [5-6].

Якщо говорити про стан економіки під час війни, то головним принципом її стабілізації має бути підтримка та стимулювання економічної активності усіх можливих галузей всередині країни. Важливими принципами повоєнного відновлення економіки держави мають бути дії в наступних пріоритетних областях:

- макрофінансова стабільність (уповільнення падіння рівня ВВП, розвиток банківського сектору, ефективне використання публічних фінансів);
- економічна свобода (послаблення регуляторних механізмів для бізнесу, інвестиційна свобода, лібералізація економіки);

- трансформація пріоритетних секторів економіки (релокація господарств в інші регіони, підтримка сталого розвитку економіки, будівництво бізнес-екосистем);
- доступ до глобальних ринків (партнерство з іноземними компаніями, перегляд торгових маршрутів та логістичних ланцюгів, готовність розширення та випуску продукції на міжнародних ринках);
- європейська інтеграція держави (якщо розглядати саме план відновлення української економіки) [7].

Підсумовуючи вищезазначене, слід звернути увагу на те, що головним критерієм відновлення економіки країни, як постковідного, так і повоєнного, є повернення до докризових показників економічної активності. В залежності від поточної ситуації в країні варіюватиметься й характер дій уряду щодо стабілізації та реабілітації економіки. Про зростання ж економіки держави можна буде говорити лише за наявності позитивних якісних змін у показниках ділової та господарської активності.

1.2. Рівні освіти та їх функції у відновленні та зростанні економіки країни

Розвиток людського капіталу є одним з основних чинників відновлення та зростання економіки країни, а освіта є ключовим елементом у вихованні людини та розкритті її потенціалу. У процесі відбудови економіки держави необхідно не лише продовжувати звичайну буденну роботу та діяльність, проте й намагатися підвищити продуктивність праці в умовах обмеженості ресурсів. Для ефективності таких нововведень буде корисним і розвиток та розширення наявних освітніх програм з метою прискорення адаптації чи перекваліфікації людського капіталу до нових видів робіт.

Незалежно від рівня чи форми, освіта виконує цілий комплекс важливих функцій: виховну, гуманістичну, соціальну та професійно-економічну [8]. Загалом, навчання є розумовою діяльністю, яку люди можуть здійснювати

самостійно, проте, як правило, це полегшується наявністю системи освіти та мережею навчальних закладів.

Окремий вплив на темпи економічного зростання та відновлення економіки мають різні види та форми навчання. Згідно Закону України «Про освіту» існують наступні рівні освіти: дошкільна, повна загальна середня, професійна або професійно-технічна, вища та післядипломна освіта [9]. Хоча дошкільна та початкова освіта має на меті з дитинства сформувати та розвинути певні важливі комунікаційні, когнітивні та соціальні навички, важко оцінити реальний вплив та внесок цих рівнів освіти в економічне благополуччя країни.

Відповідно до Конституції України повна загальна середня освіта є обов'язковою до опанування, тому важливим є створення якісних та доступних навчальних програм цього рівня [10]. Наявність лише такого рівня освіти цілком дозволяє людині знайти роботу та отримувати заробітну плату. Середня освіта дозволяє учням та потенційним абітурієнтам зрозуміти, яке спрямування їм більше підходить та цікавить з професійної точки зору. Основними функціями середньої освіти можна назвати підготовку до життя у соціумі та побудову підґрунтя до подальшого розвитку особистості.

На відміну від базової середньої освіти, професійно-технічна дозволяє набути спеціалізованих знань для здійснення професійної діяльності в певній галузі. Наявність диплому молодшого спеціаліста, на відміну від атестата про середню освіту, надає індивідам професійну кваліфікацію та дозвіл на здійснення вузькоспеціалізованої діяльності, що надає більше можливостей до працевлаштування. Хоча ставлення в суспільстві до професійно-технічних училищ може бути двояким, робочі спеціальності є надважливими для економічного відновлення та зростання країни.

Професійно-технічна освіта має значну роль в економічному відновленні держави. «Важливою перевагою професійної освіти є її гнучкість та швидка реакція на запити ринку праці», що є суттєвим для зростання, а особливо для відновлення економіки країни [11]. За існуючих обставин особливо

затребуваними в Україні є робітники за спрямуванням «Будівництво та цивільна інженерія», «Галузеве машинобудування», спеціалісти з обслуговування електроустаткування чи слюсарі з ремонту транспортних засобів. Тому, в повоєнні часи цілком можна очікувати зростання попиту на робочу силу з професійною чи професійно-технічною освітою.

Потреба у працівниках з вищою освітою існує через наявний в них поглиблений комплекс знань та навичок, що мають допомогти у здійсненні представлених завдань. Вища освіта дозволяє протягом більш тривалого, ніж професійно-технічна освіта, періоду вивчати конкретний предмет та аспект господарської діяльності. Визначенням вищої освіти за українським законодавством є «сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей...здобутих у науковій установі у відповідній галузі знань...що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти» [12].

Очікуваними результатами навчання у вищій школі є наявність у людини експертного мислення з конкретної тематики, вміння аналізувати та опрацювати дані за вузьким спрямуванням, здатність ефективно застосовувати набуті знання у професійній діяльності. Оцінити позитивний ефект та кар'єрні можливості від наявності вищої освіти дозволить діаграма у додатку А, зі статистичними даними Бюро перепису населення США. Майже 52% зареєстрованих підприємців та власників бізнесу у країні мають вищу освіту. Найменша ж кількість підприємців здійснює свою діяльність лише з освітою середньої школи чи технічного училища (3,6% та 5,9 відповідно) [13].

Також варто зазначити, що існують спеціальності та посади, в яких наявність диплому про вищу освіту, ліцензії чи сертифікату завжди є обов'язковою вимогою. Такими напрямками є, наприклад, медицина, юриспруденція, аудит, інженерія, авіація. Присутність чітких вимог зумовлюється високою складністю діяльності у цих сферах.

Можна також міркувати стосовно того, чи впливає очна/заочна/дистанційна форми здобуття освіти на якість отриманих знань. За умов життя у часи пандемії COVID-19, впровадження дистанційної освіти було найкращим рішенням для продовження підготовки спеціалістів за усіма напрямками та зменшення ризику захворіти. В умовах війни та неможливості здійснювати освітній процес офлайн через безпекові питання, онлайн навчання також є виходом з описаної складної ситуації. За даними досліджень, онлайн навчання дозволяє опановувати матеріалу у 5 разів більше, у порівнянні з традиційним навчанням, а продуктивність співробітників може підвищитись на 15-25% внаслідок додаткового опанування онлайн курсів [14].

Якщо ж порівнювати денну та заочну форму навчання, то останній вид для декого є єдиним можливим способом здобуття освіти, через свою низьку вартість та можливість поєднувати роботу та навчання. Припущення про те, що студенти заочної форми навчання є менш кваліфікованими та готовими до виконання представленої роботи є значною мірою хибним, адже ніщо, наприклад, не гарантує високу кваліфікованість, повну віддачу та зосередженість студентів денної форми навчання.

Наостанок, варто згадати й про поняття безперервної освіти, тобто концепції навчання та саморозвитку протягом життя. Мається на увазі створення державою та учбовими установами певних обставин та можливостей продовжувати навчання за обраним фахом, чи змінювати напрям діяльності впродовж життя. Основною ознакою даного виду освіти є поєднання в собі усіх можливих форм та видів навчання: базової та додаткової, формальної та неформальної освіти, державної та приватної.

Таким чином, основними функціями освіти, що впливають на економічне відновлення та зростання, є наповнення ринку праці кваліфікованими спеціалістами, розвиток підприємництва та сприяння науково-технологічному прогресу, шляхом стимулювання наукової діяльності. Визначити рівень чи форму освіти, що має найбільший вплив на економічне відновлення та зростання

важко, адже кожен навчальний заклад та кожна спеціальність є важливими елементами підготовки людського капіталу та виконують окремі специфічні функції. Як робоча, так і наукова діяльності потребують кваліфікованої робочої сили, що комплексно впливатиме на процес виробництва валового внутрішнього продукту й економічне зростання. Насамкінець, концепція безперервної освіти, перспектива опанувати курси підвищення кваліфікації чи отримати післядипломну освіту для збільшення цінності та конкурентоспроможності людського капіталу, є сприятливими факторами економічного зростання та відновлення держави.

1.3. Роль підприємницької освіти у економічному відновленні країни у повоєнний період

Економічне відновлення і зростання є комплексними та складними процесами, що протікають під впливом усіх економічних об'єктів та суб'єктів. Неможливо визначити спеціальність чи напрямок освіти, що відіграє найбільший вплив на створення валового національного/внутрішнього продукту, чи на підтримку економіки держави у кризових обставинах.

Якщо міркувати про сучасну економіку, то одними з перших понять, що спадають на думку є «бізнес-середовище» та «підприємництво». Такі асоціації виникають не випадково, адже протягом останніх десятиріч в усьому світі активно просувається та впроваджується концепція саме інноваційної або ж знаннєвої економіки. Ведення господарської діяльності в такий спосіб передбачає застосування новітніх технологій, результатів наукових праць, вміння збирати, оброблювати та використовувати інформаційні дані. Підприємницькі проекти та ідеї позитивно впливають на залучення закордонного та вітчизняного інвестиційного капіталу, створюють нові робочі місця на ринку праці, а також заохочують молодь до участі у цих проектах.

Освіта економічного спрямування, як і вся вища чи професійна освіта, дозволяє розвинути комплекс навичок, корисних не лише при виконанні робочих завдань, а й у повсякденному житті. Формування фінансової грамотності, поведінки та мислення виявляться корисним не лише спеціалістам даної сфери, а й людям при вирішенні важливих життєвих питань. Якщо людина з професійною, медичною чи технічною освітою матиме намір створити власну компанію за своєю спеціалізацією, – теоретичні знання з курсу економічної теорії чи фінансів дозволять створити більш продуктивне та ефективне підприємство. Певний вплив це буде мати і на економічне відновлення та зростання держави. Функціонування якомога більшої кількості підприємств, здорова конкуренція на ринку та зростаючі доходи компаній збільшать обсяги сплачених на користь державного розвитку податків.

В умовах тривалих локдаунів, закриття та простою підприємств менеджментом компаній та підприємцям довелося змінювати методи ведення господарської діяльності, а також створювати нові світові тенденції. Так, завдяки вимушеним умовам та підприємницькому хисту було значно прискорено діджиталізацію комерційної діяльності, значно розвинуто хмарні сервіси та сховища, створено значну кількість віртуальних послуг (від спортивних до розважальних) [15]. Центром бюджетних та політичних пріоритетів зазначається, що за часів коронакризи на світовій арені «рівень безробіття знизився швидше, ніж прогнозувалось, адже економіка почала відновлюватись (переклад з англ. мови автора. – Є.С.)» [16]. Частково цьому сприяло швидке повернення працівників на робочі місця після вимушених відпусток без збереження заробітної плати, а також прагнення відновити функціонування бізнес-середовища. Варто також відзначити, що значно краще становище з працевлаштуванням мали люди з освітою принаймні бакалаврського рівня вищої освіти.

Дещо схожою була реакція уряду на початок повномасштабної війни в Україні: створено програму релокації бізнесу на більш безпечні території, з

кількістю заявок у майже 2 тисячі підприємств [17]. Попри пошкодження енергетичної інфраструктури країни, український бізнес намагається адаптуватися до нових умов та підтримувати свою економічну діяльність. Спільними силами волонтерських організацій створюються нові підприємства та стартапи з метою підтримки економіки держави та суспільства. Даних щодо освіти таких підприємців у відкритому доступі бракує, проте беззаперечно можна сказати, що у них наявний певний набір теоретичних чи практичних знань з економічної науки.

Аналогічно відновленню світової економіки після пандемії COVID-19 має здійснюватися й повоєнне відновлення вітчизняного господарства. Ключовими етапами та аспектами відновлення України є налагодження функціонування виробничого сектору та сфери послуг [18]. Підприємництво в цьому комплексному процесі відіграватиме одну з ключових ролей. Частка малого та середнього бізнесу складає майже 60% від ВВП України й забезпечує 79% робочих місць населення, що є суттєвими показниками [19].

За даними Міжнародної організації праці, з початком повномасштабної війни близько 2,4 мільйони осіб втратили свою роботу через припинення діяльності підприємств, руйнування чи вимушену зміну місця проживання [20]. Для значної кількості осіб може бути неможливо повернутися на попереднє місце праці чи знайти роботу за здобутим фахом. Проте, враховуючи активну господарську діяльність бізнесів та стартапів, з'явиться достатня кількість робочих місць та можливостей у даному секторі.

Великою перевагою при працевлаштуванні у бізнес-секторі стане наявність економічної, підприємницької чи фінансової освіти. Особам з такою кваліфікацією буде легше пройти стажування чи випробувальний термін, а також швидше розпочати практичну діяльність за здобутим фахом. Для здобуття саме підприємницької освіти існує спеціальність «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», проте знання з даної сфери також можна отримати вивчаючи економіку, менеджмент, публічне управління та адміністрування [21].

Такі дисципліни як «Економічна теорія підприємництва» чи «Основи підприємницької діяльності» зазвичай викладаються у перші роки навчання у закладі вищої освіти, проте вони дають міцну базу для розуміння основних процесів та механізмів функціонування компанії.

Як вже було зазначено вище, попит на підприємницьку освіту було викликано високою продуктивністю бізнесу та вагомістю для національної економіки в останні роки. У період повоєнного відновлення українська економіка потребуватиме молодих та висококваліфікованих спеціалістів, що допоможуть пришвидшити темпи відновлення показників ділової активності та господарської продуктивності.

З урахуванням поточних проблем та потреб, що існують в українській економіці, для повоєнного періоду має бути характерною наявність значної кількості навчальних закладів, факультетів та курсів, що готують спеціалістів за підприємницьким та економічним спрямуванням. Економічно активне населення має бути зацікавленим у здобутті такого напрямку знань, адже підприємницька освіта є інструментом генерації та реалізації нових ідей з метою підтримки та розвитку економічного та соціального благополуччя держави.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК ОСВІТИ ЯК ГУМАНІТАРНИЙ ЧИННИК ВІДНОВЛЕННЯ КРАЇНИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Міжнародний досвід відбудови та модернізації освіти у повоєнний період

Розвиток системи освіти є важливим елементом соціально-економічного зростання держави, проте у повоєнний період це також є одним з визначальних принципів повоєнного відновлення. Економічне відновлення передбачає, насамперед, залучення у процеси відтворення кваліфікованої та досвідченої робочої сили. Така необхідність пояснює існуючі рекомендації по вдосконаленню та розвитку освітніх програм при відновленні економіки після рецесії, кризи чи війни.

Яскравим ілюстративним прикладом результативного повоєнного відновлення країн, в тому числі і системи освіти, є дії урядів після Другої світової війни. Наслідком появи чисельних «економічних див» є застосування пакетів фінансової, гуманітарної допомоги, а також стратегій соціально-економічного розвитку держав. «Післявоєнний економічний бум характеризувався високим і сталим економічним зростанням, практично повною зайнятістю в європейських і східноазійських країнах», чому певним чином сприяв й розвиток систем освіти [1, с. 76]. На прикладі Сполучених Штатів Америки, а також країн Азії та Європи, розглянемо процес післявоєнного відновлення та модернізації сфери освіти.

Так, після Другої світової війни, Американська модель освіти швидко розвивалася та стала світовим прикладом успішних змін всередині системи. В повоєнні часи державне, приватне та федеральне фінансування освітніх закладів, зокрема вищої освіти, щорічно суттєво зростало. Певним чином наявність меценатів та зацікавлених у розвитку системи освіти осіб зросла через наявні університетські дослідження, що почали створюватись та проводитись ще під час війни [22].

Американськими коледжами та університетами було скореговано навчальні плани та терміни їх опанування. Так, в більшості освітніх установ країни було зменшено тривалість канікул з метою пришвидшення вивчення освітньої програми та скорішого випуску кваліфікованих студентів. Зкладами освіти почали пропонуватися курси та кафедри військової підготовки для новобранців, а також створюватися дослідницькі лабораторії. Система освіти швидко трансформувалась на користь поточних проблем та потреб держави і світу.

Варто також зазначити про так званий Закон про реабілітацію військовослужбовців США від 1944 року, або ж більш відомий «G.I. Bill». Даний закон був створений для прискорення реабілітації та соціальної адаптації ветеранів війни. Законодавчий акт передбачав надання як жінкам, так і чоловікам військовослужбовцям освітніх пільг, тимчасових виплат по безробіттю. Використання освітніх переваг передбачало безкоштовне здобуття освіти у коледжах, технікумах, університетах чи за окремими освітніми програмами [23]. Такий закон значною мірою сприяв відновленню економічної стабільності, адже він дозволив значній кількості осіб, зокрема військовим, здобути нову спеціальність та пришвидшити процес працевлаштування і повоєнного відновлення.

Окремо варто було б розглянути приклади повоєнного розвитку освіти в країнах Азії. Так, повоєнну відбудову Японії можна розділити на два періоди:

- (1) період американської окупації (1945 – 1952 рр.);
- (2) післяокупаційний період (після 1952 року).

Разом з новою владою Освітня місія США запровадила ряд системних змін сфери освіти. Було продовжено тривалість обов'язкового шкільного навчання, замінено звичайні середні школи ліцеями та гімназіями, створено учительські профспілки. Навчальні матеріали було переглянуто: курси націоналістичної моралі замінено соціальними науками [24].

У післявоєнний період владою Японії також було внесено певні корективи у вже модернізовану систему освіти. Навчання стало інструментом виховання відповідальних та освічених громадян, з повагою до прав людини, державних цінностей та широким кругозором. Зростання кількості вищих навчальних закладів значно розширило можливості молоді, хоча і вимагало підвищення обсягів державних витрат на освіту. Також, новий Закон про освіту вдалось впровадити достатньо швидко за рахунок того, що як приклад можна було брати досвід інших країн [25].

Досвід модернізації системи освіти Південної Кореї дещо перегукується зі змінами цього ж сектору в Японії. Військовим урядом США також було поширено філософію демократичної та комплексної освіти і на Корею. Політика була майже ідентичною: перекваліфікація вчителів, розвиток мови для технічної та більш сучасної термінології, розширення системи навчальних закладів [26].

Після Корейської війни 1950-1953 років через брак ресурсів було скасовано багато реформ. Управління навчальними закладами стало більш централізованим та було покладено на Міністерство освіти Республіки Корея. Варто відзначити, що південнокорейське «економічне диво» певним чином стало можливим через усвідомлення важливої для держави ролі людського капіталу та його вдосконалення. Державні видатки на освіту у 1975 та 1986 роках становили 14% та 27% відповідно від усіх державних витрат. Інвестиції в освіту та увага уряду сприяли формуванню поваги суспільства до вчених, учителів та освічених людей [27].

Ще одним прикладом розбудови освітньої системи під впливом інших держав є розвиток Західної Німеччини. Союзними силами (США, Францією та Великою Британією) було повністю виключено нацистську ідеологію з навчальної програми та встановлено власні системи освіти, що відображали національні ідеології на відповідних окупаційних зонах [28]. Було виявлено, що в суспільстві існував брак інтересу до здобуття професійної освіти. Також, певний час контроль над технічною освітою мали роботодавці, що були

зацікавлені у підготовці робочої сили до виконання необхідних завдань на підприємствах. Перевагами такого контролю було те, що усі витрати та відповідальність за освітній процес несли роботодавці, а напрямки підготовки спеціалістів оперативно реагували на потреби економіки.

З прийняттям Закону про професійну підготовку від 1969 року, роботодавців зобов'язали дотримуватись певних встановлених державою навчальних планів. Хоча спроби німецького уряду були спрямовані на розвиток вищої освіти, проте професійно-технічні спеціальності користувались набагато більшим попитом та увагою, що й сприяло економічному відновленню країни [29].

Курс на вдосконалення освіти з метою подальшого повоєнного піднесення економіки також мала Французька Республіка. Політика модернізації освіти розроблялась з урахуванням науково-технологічного прогресу та швидких змін у суспільстві. З 1945 по 1975 роки урядом активно розглядались питання впровадження «*education permanente*», або ж освіти впродовж життя. Одразу після закінчення війни існувала потреба у кваліфікованих кадрах для відновлення промислового комплексу країни. Розширення освітніх можливостей для дорослих сприяло прискоренню автоматизації виробництва, розширенню сфери послуг та зростанню кількості освіченого населення Франції [30].

Дещо схожим також був досвід відновлення освіти у Великій Британії. Управлінням освіти країни було складено меморандум – «Освіта після війни (Зелена книга)», де було запропоновано низку нововведень та зауважень щодо існуючої системи освіти держави. Разом з рекомендаціями щодо обсягів годин навчання та заробітної плати викладачам, було наголошено на потребі керуватися поточними проблемами економіки. Так, забезпечення якісної та комплексної комерційної та технічної підготовки спеціалістів мало сприяти швидшому економічному відновленню та зростанню. Після прийняття Закону про освіту, було створено централізовані органи освіти, які контролювали

навчальні заклади окремих типів. Також було проведено низку реформ щодо розподілу університетських грантів та програм підготовки викладачів [31].

Досвід кожної з проаналізованої країн є унікальним, проте достатньо схожими є програми модернізації професійної та технічної підготовки кадрів, впровадження курсів післядипломної освіти. Більшість освітніх реформ у повоєнні часи було спрямовано саме на задоволення потреб економіки та держави. Аналіз досвіду повоєнного відновлення інших держав можна використати при побудові планів відновлення України, відкоригувавши їх саме для вітчизняної сфери освіти та актуальних господарських потреб.

2.2. Аналіз взаємозв'язку між доступністю освіти та рівнем безробіття в країнах у повоєнний період

Повоєнний період характеризується не лише пошкодженнями соціальної, критичної чи промислової інфраструктури, а й складною демографічною ситуацією. Проблема виражається у скороченні чисельності населення, вимушених міграціях населення, частковій чи повній недієздатності учасників та жертв бойових дій, зниженні рівня народжуваності через наслідки війни з подальшим старінням нації.

Ринок праці та економічна діяльність також не залишаються без впливу негативних наслідків воєнних дій. Виникає критична проблема нестачі необхідної робочої сили, зниження попиту на окремі види діяльності та зростання рівня безробіття. Може також зрости кількість осіб поза робочою силою, тобто таких, що не працюють та не шукають роботу взагалі. Такими людьми можуть бути овдовілі дружини військовослужбовців з дітьми, що не мають можливості поєднувати роботу з доглядом за дитиною, або ж це можуть бути самі військовослужбовці та демобілізовані особи, що втратили звичну роботу з початком війни.

Під час Другої світової війни рівень безробіття в країнах світу поступово спадав через те, що цивільну промислову інфраструктуру переоснащували під поточні потреби армії, а на роботу набирали здебільшого жінок. Так, наприклад, рівень безробіття США знизився з 15% до 3%, в період війни. Проте в повоєнний період (1945-1970 роки) рівень безробіття США почав зростати, маючи періодичні циклічні коливання у 4-7% [32]. У Великій Британії спостерігалася схожа ситуація: в перші роки війни рівень безробіття впав з 13% до 2%, адже чоловіків мобілізували, а жінок залучали санітарками, кухарками та працівницями на фабриках. В період вже повоєнного відновлення показник рівня безробіття зазнавав періодичних коливань та зростання майже на 5% [33].

Причиною зростання показників безробіття в повоєнний період також може бути брак необхідних знань та компетенцій у населення. Деякі види діяльності можуть стати критично важливими та необхідними при повоєнному відновленні, проте в суспільстві може бракувати спеціалістів з необхідними навичками та освітою.

Окремою проблемою в повоєнні часи є працевлаштування військовослужбовців. Проблеми виникають не лише через брак компетенцій чи знань, а й через необхідність у фізичному та психологічному відновленні особи. Не завжди в країнах у повоєнні часи існує достатня кількість програм та спеціалістів з реабілітації колишніх військовослужбовців.

В повоєнні часи може існувати проблема з доступністю освіти, що може виражатись у браку навчальних закладів чи вільних місць у них, високій платі за навчання, нестачі навчальних матеріалів та прогалинах у самій системі освіти. Забезпечення доступності освіти з боку державних та приватних установ є важливим кроком у зменшенні соціальної нерівності та підвищенні рівня освіченості громадян.

Питання доступності освіти в повоєнний період є окремою проблемою та здебільшого стосується саме ветеранів. Успішною програмою перекваліфікації військовослужбовців став Акт про перепрофілювання військовослужбовців

США. У 1943 було започатковано розробку планів реабілітації ветеранів, адже прогнози Департаменту праці свідчили, що близько 15 мільйонів американців-військовослужбовців стануть безробітними після війни [34].

В результаті прийняття даного закону, до 1956 року на навчальні та освітні потреби ветеранів було виділено більше 14 мільярдів доларів США. Загалом, близько 8 мільйонів ветеранів скористались новими освітніми можливостями. Освіту здобували як у коледжах, університетах, так і школах. Також надавалась можливість поєднувати роботу на виробництвах з навчанням та підвищенням кваліфікації. Рівень освіченості населення США поступово підвищувався, адже відсоток осіб з науковим ступенем зріс більше ніж в п'ять разів, завдяки розробленій програмі допомоги ветеранам.

Доцільно також розглянути ситуацію з доступністю освіти та безробіттям у повоєнній Німеччині. Так, у 1950 році рівень безробіття в країні складав 12%, проте за десять років показник впав до 1-2% [35]. Система освіти Західної Німеччини зосереджувалась на переконанні, що в часи рецесії у молоді та економічно активного населення з'являється можливість зосередитись на здобутті нових практичних знань та навичок. Розвиток системи професійно-технічних училищ та описаний підхід німецького уряду дозволили пришвидшити процес економічного відновлення країни. Ринок праці був забезпечений необхідною кількістю кваліфікованої робочої сили [29].

Після Другої світової війни країни світу зосередилися на розвитку системи освіти. Забезпечення населення якісною освітою мало на меті підготувати його до можливих ринкових викликів. За результатами статистичних даних та досліджень було виявлено, що країни, які інвестували в освіту та забезпечили її доступність для всіх верств населення, змогли зменшити рівень безробіття в країні та пришвидшити економічне зростання. Окрім того, доступність якісної освіти також має вплив на підвищення соціальної мобільності й поступове зменшення нерівності доходів населення [36].

Варто також зазначити, що на повоєнні показники рівня безробіття впливає не лише ступінь освіченості населення. Такі фактори, як економічний занепад, рівень пошкодження промислової та виробничої інфраструктури, повоєнна політика та дії уряду, також впливають на рівень безробіття та темпи економічного відновлення країни.

Отже, доступність освітніх матеріалів та послуг може впливати на рівень безробіття в країнах післявоєнного періоду. Освічена робоча сила може залучатися до відновлення та розвитку нових промислових галузей, секторів економіки, сприятиме створенню нових робочих місць та підвищенню продуктивності, що й покращує ситуацію на ринку праці.

2.3. Міжнародний досвід та програми для зростання потенціалу у сфері освіти

В умовах сьогодення надання рівних освітніх можливостей для усіх членів суспільства є одним з ключових принципів удосконалення освіти. Розвиток людського потенціалу, технологічний прогрес та функціонування знаннєвої економіки сприяли початку четвертої індустріальної революції. Як сучасна господарська діяльність, так і освітній процес мають адаптуватися під поточні виклики та потреби людства. Методи викладання та навчання, що використовувалися ще 20 років тому, вже не зможуть виховати та сформувати особистість, підготовлену до життя та роботи у сучасному соціумі.

Система освіти має допомагати здобувачам знань сформувати комплекс вмінь та навичок, необхідних для академічного та професійного розвитку. Модернізація освіти спрямовується на застосування більш розширених методів навчання. Робота в невеликих групах, виховання лідерських якостей та розкриття індивідуальних здібностей є основними підходами до сучасної освіти. Заклади освіти все більше переходять від традиційних лекційних форматів побудови

навчального процесу, до інтерактивних завдань та практичного розгляду прикладів конкретного питання [37].

Основним рушієм змін та модернізації сфери освіти стала пандемія COVID-19. За даними Організації Об'єднаних Націй, введення локдаунів вплинуло на 94% освітян (близько 1,6 млрд. осіб) у понад 190 країнах світу [38]. Потенціал освіти значно зріс із започаткуванням онлайн формату навчання. Дистанційне та змішане навчання дозволяють не лише продовжувати освітній процес в надзвичайних умовах, проте й надають можливості, наприклад, поєднувати роботу з навчанням.

Значно зросла й популярність онлайн курсів та платформ, що надають освітні послуги. У додатку Б можна побачити результати Глобального опитування споживачів Statista, а саме статистику придбання освітніх курсів у країнах світу за рік. З огляду ілюстрації помітно, що найбільша частка споживачів онлайн курсів знаходиться в країнах, що розвиваються. Також, в результаті даного дослідження було виявлено, що найбільша кількість освітніх тренінгів від престижних вищих навчальних закладів подається саме в англomовному форматі, тож індійці та південноафриканці мають перевагу в доступі до даних ресурсів [39]. Проте попит на такі тренінги у розвинутих країнах є значно меншим. Пояснити це можна тим, що у Європі чи Південній Кореї існує набагато більше можливостей здобути якісну освіту безпосередньо у самих навчальних закладах всередині країни.

Зростанню потенціалу освіти також сприяє усебічне застосування новітніх технологій в процесі викладання та навчання. На думку спеціалістів, використання інновацій викладачами дозволяє підвищити ефективність засвоєння знань, а також сформувати в освітян розуміння інструментів функціонування сучасного виробництва, промисловості та економіки [40].

Підвищення кваліфікації викладачів, технологічне переоснащення навчальних закладів потребує додаткових витрат з боку держави та приватних установ. Проте варто також зазначити, як саме це може допомогти світовому

розвитку та зростанню. За даними Світового економічного форуму «підвищення здатності студентів вирішувати проблеми...може додати додаткові 2,54 трильйона доларів до глобальної економіки (переклад з англ. мови автора. – Є.С.)» [41]. Йдеться про потребу зміни світових систем освіти на користь використання більш інтерактивних та «ігрових» методів навчання. Такий формат дозволить формувати критичне й аналітичне мислення з раннього віку, з метою розвитку продуктивності та ефективності робочої сили.

Сприяти розвитку та зростанню потенціалу освіти допомагають міжнародні організації та програми. Наприклад, проект Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «Освіта 2030: майбутнє освіти та навичок» має на меті оцінити, з якими викликами може зіткнутися молодь, що закінчить школу у 2030 роках. Програма допомагає країнам об'єктивно зважити існуючі недоліки у системах освіти, визначитись з напрямками підготовки майбутніх спеціалістів та способами трансформувати освітній процес на користь економічного зростання держав [42].

За останні десятиліття було створено низку програм розбудови освітнього потенціалу країн. Здебільшого вони спрямовані на допомогу саме країнам, що розвиваються. У таблиці 2.1 можна побачити ключову інформацію про приклади таких програм.

Таблиця 2.1

Огляд проектів розбудови потенціалу освіти

Країна	Роки дії програми	Компоненти програми	Відповідальна організація
Країни Африки та Південної Азії	З 2003 року	Розробка освітньої політики країн, перекваліфікація викладачів, розвиток навичок для роботи та життя, гендерна рівність та вільний доступ до освіти	ЮНЕСКО

Продовження табл. 2.1

Країна	Роки дії програми	Компоненти програми	Відповідальна організація
Камерун (Центральна Африка)	2005-2012	Підвищення ефективності шкільної освіти у неблагополучних районах, стимулювання попиту на середню освіту, відповідність освітніх програм економічним потребам, удосконалення адміністративного управління закладами	Світовий банк
Бангладеш (Південна Азія)	2015-2023	Стимулювання інвестицій у середню освіту, розвиток людського капіталу, формування у громадян навичок для працевлаштування, зменшення бідності	Азійський банк розвитку
Малаві (Східна Африка)	з 2020 року	Розвиток потенціалу дослідницьких установ та університетів у сфері фотометрії та картографії, створення повітряного простору для тестування літальних апаратів	Міжнародне товариство фотограмметрії та дистанційного зондування

Джерело: складено автором на основі даних [43-46].

Описані проекти спрямовані на допомогу урядам малозабезпечених країн світу у розбудові їхніх систем освіти. Особливостями таких програм є залучення провідних спеціалістів світу для розробки дорожніх карт розвитку освітнього потенціалу, зменшення соціальної нерівності країн та підвищення кваліфікації робочої сили.

Однією з найвідоміших міжнародних програм зростання потенціалу освіти є «Erasmus» - програма академічної мобільності, запроваджена Європейською Комісією, учасником якої є і Україна. Протягом майже сорока років студентам та викладачам надаються можливості здобути досвід навчання та викладання у провідних навчальних закладах світу. Оновлена програма Erasmus+ (2021-2027 рр.) має бюджет у 26 мільярдів євро, що вдвічі перевищує кошторис попередніх періодів. Профінансована за кошти Європейського Союзу, програма є прикладом інтернаціоналізації та модернізації сучасної освіти. Новий проект передбачає

залучення до академічної мобільності не лише заклади вищої освіти, а й освітні можливості для шкіл та учнів. Програма не лише стимулює мобільність людського капіталу, обмін досвідом, а й поширює сучасні європейські формати викладання та адміністрування освітньої сфери [47].

Ще одним з прикладів міжнародного досвіду розвитку освіти є відкриття представництв та кампусів українських вищих навчальних закладів за кордоном, з початком повномасштабної війни. Наприклад, проект «Twinning: Unity Initiative» передбачає укладання партнерських угод між університетами Великої Британії та України. Партнерство передбачає здійснення спільних досліджень та реалізацію програм подвійних дипломів для студентів відповідних закладів освіти [48].

Підсумовуючи вищезазначене, міжнародною спільнотою протягом десятиліть реалізуються програми та проекти підвищення потенціалу у сфері освіти. Розвиток партнерських відносин відбувається як у закладах провідних країн світу, так і у тих, що лише розвиваються. Загалом, зусилля спрямовуються на підлаштовування системи освіти під поточні проблеми та виклики світу. Адаптація навчальних програм, використання новітніх технологій та методик викладання є запоруками формування свідомих, обізнаних та компетентних членів суспільства.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОСВІТИ ПІСЛЯ ВІЙНИ ДЛЯ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Сучасний стан сфери освіти в Україні як виду економічної діяльності та особливості її фінансування

Вагома роль освіти як інвестиції у людський капітал є беззаперечною. Рівень освіченості громадян є важливим фактором економічного зростання, оскільки він сприяє зростанню продуктивності праці, розвитку інновацій та підвищенню загального рівня конкурентоспроможності країни. Україна має достатньо розвинену систему освіти, що включає заклади усіх форм власності та освітніх рівнів.

У світових рейтингах за рівнем освіченості Україна посідає доволі високі позиції. За Індексом людського розвитку 2021 року, який щорічно вимірюється Організацією Об'єднаних Націй, наша держава посідає 11 місце серед країн з високим рівнем розвитку [49, с. 273]. Показник поєднує в собі оцінку загального рівня життя в країні, рівень грамотності населення та очікувану довготривалість життя. У освітньому рейтингу за країнами світу 2021 року, Україна посідає 40 місце [50]. Даний рейтинг оцінює загальний рівень розвитку та якості освітніх систем країн світу.

Оскільки здійснення освітнього процесу передбачає створення та споживання певних послуг та товарів, освіту можна вважати одним з видів економічної діяльності. Окрім того, освітній сектор генерує значні доходи за рахунок плати за навчання, державного фінансування, продажу освітніх матеріалів. Аби оцінити внесок сфери освіти у національну економіку, варто розглянути дані Державної служби статистики України з формування ВВП за видами економічної діяльності, а саме, обсяг випуску товарів та послуг освітньою сферою за останні шість років, який зображено у табл. 3.1 [51].

Таблиця 3.1

Випуск товарів і послуг сфери освіти за 2016-2021 роки, млрд. грн.

Рік	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Фактичні ціни року	132,7	180,0	214,1	242,5	261,0	330,6
Постійні ціни 2016 року	132,7	130,2	127,3	128,1	124,7	124,9

Джерело: складено автором на основі даних [51].

З огляду статистичних даних бачимо, що у фактичних цінах 2021 року обсяг випуску освітніх товарів і послуг зріс майже у 2,5 рази в порівнянні з 2016 роком. Проте, якщо аналізувати дані за той самий період, але у фіксованих цінах 2016 року, можемо спостерігати спад на майже 6% від обсягів випуску базового року. Такі результати свідчать про те, що попри активну діяльність освітнього сектору, з урахуванням інфляційних процесів, реальний внесок даної галузі у формування ВВП поступово знижується. Причиною даного явища певним чином стала пандемія COVID-19 та зниження загального рівня ділової активності в країні.

За останній рік значних змін освітній процес в Україні зазнав через повномасштабну війну. Тимчасові переведення здобувачів освіти на дистанційну форму навчання були звичною практикою після тривалих локдаунів попередніх років. Проте додаткових видатків потребувала перевірка систем сповіщення, оснащення закладів освіти укриттями, а також формування запасів продуктами та засобами першої необхідності. Міністерством освіти і науки України зазначається, що «...забезпечення рівного доступу до навчання, створення передумов для утримання учнів і педагогів...системи освіти та їх повернення, якщо вони виїхали за кордон» стало одним з основних викликів освітньої сфери [52, с. 17].

Найбільші перешкоди при здійсненні освітнього процесу виникають через фізичні пошкодження та руйнування закладів освіти. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 1 серпня 2022 року загалом було зруйновано

або пошкоджено більше 3,3 тисяч закладів освіти усіх рівнів по всій країні [52]. Постали питання як територіальної релокація закладів освіти, так і переміщення здобувачів освіти разом з викладацьким персоналом.

У сфері загальної середньої освіти було зруйновано 127 закладів та пошкоджено 929 установ. Найбільших руйнувань було завдано у Запорізькій, Харківській та Донецькій областях. Близько 2% учнів від їхньої загальної кількості закінчували навчальний рік у закладах інших областей. У той же час, за кордон виїхало більше 15% школярів (найбільше з Харківської, Одеської областей та міста Києва) та 11% учителів закладів загальної середньої освіти [52].

Загалом, з 2019 року кількість закладів загальної середньої освіти зменшилась на 1,2 тисячі установ, хоча кількість учнів за той самий період зросла на більш ніж 92 тисячі. Пояснити скорочення кількості шкіл та коледжів можна тим, що певна їх частина знаходиться у сільській місцевості та не користується достатнім попитом. Оптимізація структури закладів середньої освіти є необхідною для більш оптимального залучення ресурсів та ефективного здійснення освітнього процесу [53].

Стосовно закладів професійно-технічної освіти: зруйновано близько 10 установ, пошкоджено – 102. Найбільша кількість руйнувань налічується у Донецькій та Харківській областях. Загалом, більше 6% студентів виїхало за кордон продовжувати навчання онлайн у безпечному місці, чи з метою вступу до іноземних закладів освіти. Стосовно викладацького персоналу, то близько 8% вимушено змінили місце роботи та виїхали за кордон чи в інші області України [52].

Кількість закладів професійно-технічної освіти також щорічно зменшується. Структурні зміни становлять близько 2% на рік, що в середньому являє собою закриття 15 навчальних закладів. Проте кількість абітурієнтів у відповідних установах поступово зростає на 2-3 тисячі щороку. Попри скорочення кількості професійно-технічних училищ, використовується й

практика злиття установ та переведення студентів з малозабезпечених закладів до більш оптимізованих [53].

Найбільших обсягів руйнувань зазнали заклади вищої та фахової передвищої освіти. Станом на 1 серпня 2022 року, було зруйновано 6,5% від усієї кількості закладів сфери вищої освіти в країні. Загалом по території України, було релоковано 29 університетів, а також 64 структурних підрозділів закладів вищої освіти (починаючи ще з 2014 року). Переміщень здебільшого зазнали заклади Луганської, Донецької та Херсонської областей [52].

Трансформаційні заходи з оптимізації освітньої галузі торкнулись і сфери вищої освіти країни. Задля забезпечення кращої якості викладання у закладах вищої освіти та перерозподілу державних коштів між ними, здійснюються щорічні перевірки та атестації освітніх установ. Так, з 2020 по 2022 роки, в тому числі і внаслідок таких атестацій, кількість закладів вищої освіти скоротилась з 515 до 386 установ [54].

Фінансування сфери освіти в Україні здебільшого здійснюється за кошти державного бюджету. Загалом, найбільша частка видатків на освіту йде на потреби закладів вищої освіти. Щороку, на цю сферу витрачається більше 60% видатків на освіту [55]. Огляд рис. 3.1 дозволить краще оцінити динаміку фінансування освітньої сфери України за останні 5 років.



Рис. 3.1 Обсяги видатків державного бюджету України на освіту у 2018-2022 роках, млрд. грн., %, складено автором на основі даних [Додаток В].

З рис. 3.1 слідує, що до початку повномасштабної війни у 2022 році, на потреби освіти виділялось в середньому 4,4% від обсягу видатків Державного бюджету України. Зокрема, з початком пандемії COVID-19 обсяги фінансування дещо скоротились, через виникнення нагальних потреб у фінансуванні сфери охорони здоров'я. Схожу ситуацію спостерігаємо і у 2022 році – частка видатків на освіту скоротились у 2 рази через потреби оборонного комплексу країни у фінансуванні. У даному випадку, здійснюється відсоткове порівняння обсягів видатків державного бюджету, адже розгляд лише значень у грошовому вимірі не буде доцільним, через стрімке зростання рівня інфляції в країні на тлі війни.

Попри збільшення видатків на оборону країни, сфера освіти продовжує фінансуватись згідно з існуючими потребами. Міністерством освіти і науки України проводиться пошук партнерів, що можуть виділити фінансові ресурси для допомоги освітній сфері України. Так, Світовим банком було виділено майже 1,5 мільярдів доларів США для пом'якшення ситуації. Проектом «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні» передбачається надання фінансової допомоги для виплати заробітної плати державним та соціальним працівникам, зокрема й педагогічному персоналу країни [52].

Таким чином, освіта є одним з ключових видів економічної діяльності, що не лише допомагає формувати ВВП країни, проте і сприяє розвитку людського капіталу. Про якість вітчизняної освіти свідчать позиції у світових рейтингах. Фінансування даної сфери завжди було однією з пріоритетних груп видатків державного бюджету. Хоча розгортання повномасштабної війни спричинило скорочення обсягів фінансування, урядом країни здійснюється залучення міжнародних партнерів та програм, що мають на меті зменшити негативні наслідки війни.

3.2. Аналіз та оцінка окремих проектів Національної програми розвитку системи освіти Плану відновлення України

Задля подолання проблем, викликаних повномасштабною війною, Президентом України було створено окремий консультативний орган – Національну раду з відновлення України від наслідків війни. Ключовими завданнями Національної ради є оцінка збитків, підготовка пропозицій та реформ, залучення органів самоврядування та розробка стратегій відновлення держави. Основними принципами повоєнного відновлення України було визначено: якнайшвидше впровадження ініціатив по відновленню, інтеграція європейських цінностей, залучення приватних інвестицій та розвиток підприємництва, а також загальна модернізація усіх сфер економіки.

У червні 2022 року Національною радою було сформовано План відновлення України, що включає в себе 15 Національних програм та охоплює напрямки розбудови усіх сфер життя країни, в тому числі і сфери освіти. Попри необхідність відбудови зруйнованих навчальних установ, існує потреба у налаштуванні сфери освіти під сучасні світові тенденції та потреби економіки. Національна програма розвитку системи освіти загалом спрямовується на впровадження інновації та розвиток важливих компетенцій робочої сили. Програма складається як з короткострокових порад у вигляді переведення здобувачів освіти на дистанційне, асинхронне чи онлайн навчання, так і з більш комплексних та довгострокових рішень.

Програма фокусується на загальному підвищенні рівня якості освіти, шляхом оновлення навчальних програм, перекваліфікації педагогічного персоналу та збільшенні фінансування для закладів, що його недоотримують. Орієнтованими показниками результативності даної програми до 2032 року є зростання кількості учнів у школах, підвищення привабливості професійно-технічної освіти на 20%, а також наявність принаймні 20 вітчизняних закладів вищої освіти у світовому рейтингу 1000 найкращих університетів [57].

Особливу увагу також планується приділяти розвитку інноваційної економіки, шляхом посиленого фінансування та стимулювання інноваційних і технологічних проектів країни. Планується й збільшення обсягів інвестицій в розвиток науки, аналітичні та дослідницькі центри. Впровадження змін та модернізацію сфери освіти планується здійснювати за рахунок залучених інвестицій від міжнародних партнерів. Загалом, на розбудову даної сфери планується залучити близько 5 мільярдів доларів США [58].

Формування окремих напрямків та програм розвитку освіти здебільшого здійснювалось, виходячи з поточних проблем та викликів, що існують у системі освіти. Так, однією з проблем є кількісне та якісне кадрове забезпечення закладів освіти. Через безпекові питання спостерігається внутрішнє переміщення працівників та міграція педагогів за кордон. Втрата партнерських відносин з громадськими організаціями та бізнесом створює перешкоди в опануванні навчальних програм студентам вищої та професійно-технічної освіти. Також, застарілі навчальні програми та учбові матеріали не відповідають сучасним європейським принципам та тенденціям.

Планується створення мобільних шкіл та дитсадків у містах з найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб. Також, розглядаються можливості створення цифрового освітнього контенту для випадків, коли фізичне навчання у закладах є ризиковим чи неможливим, що дозволить забезпечувати стабільне опановування навчальних програм школярами. Один з проектів передбачає підготовку педагогічного персоналу за європейськими стандартами, шляхом залучення в освітній процес іноземних спеціалістів, що має на меті підвищити якість та ефективність роботи вітчизняних викладачів.

Варто також зазначити, що здійснити точний підрахунок фінансових ресурсів, необхідних для впровадження проектів наразі неможливо. Обсяги фінансування будуть залежати від макроекономічної та політичної ситуації в країні, обсягів руйнувань та наявних прогалин у знаннях учнів. Проте за

попередніми оцінками та планами до 2032 року, лише на середню освіту має бути виділено не менше 20 мільярдів гривень [59].

Частина проектів та нововведень передбачає посилення ролі цифрової освіти для школярів. Наприклад, програма «Цифрова школа» передбачає забезпечення закладів середньої освіти цифровими класами, інтерактивними пристроями та інтернетом. Створення «єдиної» освітньої системи у школах дозволить учням мати безперервний доступ до широкого кола освітніх матеріалів. Певним чином покращить доступ до учбових ресурсів і програма трансформації шкільних бібліотек – формування відкритих просторів для самостійного навчання та спілкування.

Такий проект як «SUN. School for the Ukrainian Nation», має на меті створити державну дистанційну школу, що не матиме постійних викладачів, класів чи розкладів занять. Учні опрацьовуватимуть навчальну програму самостійно, у дистанційному форматі, проте за потреби, матимуть змогу звернутися за консультацією до викладачів. Такий формат може бути корисним у прифронтових регіонах, дітям внутрішньо переміщених осіб чи особам з інвалідністю, проте на загальнодержавному рівні можуть виникати суперечки, щодо ефективності даної форми навчання.

Найбільша кількість проектів стосується вдосконалення професійно-технічної освіти – близько 17 ініціатив. Основною причиною такої зацікавленості уряду в розбудові даного виду освіти – його низька популярність серед громадян. Найбільш глобальним є план об'єднання фахової передвищої та професійно-технічної освіти. Такі дії дозволять створити гнучкі та адаптовані до сучасних реалій навчальні програми, а також розширити перелік спеціальностей, що можна опанувати. Схожими кроками є й запровадження процедур присвоєння професійних кваліфікацій за новими стандартами оцінювання, а також формування офіційного реєстру відповідних кваліфікацій.

Планується також здійснити модернізацію та оновлення навчальних програм у відповідних закладах освіти. Таке рішення було ухвалено через

потребу адаптувати молодих спеціалістів до ринку праці та поточних потреб економіки. Створення мережі закладів освіти для повоєнних потреб країни, проведення профорієнтаційних тижнів, формування цифрових освітніх платформ дозволить збільшити частку громадян, зацікавлених у здобутті професійно-технічної освіти. Загальнонаціональна кампанія з популяризації даного виду освіти дозволить підвищити мотивацію бізнесу до фінансування та профорієнтації студентів, а також сприятиме зростанню темпів економічного відновлення країни.

Окремим проектом є створення цифрової платформи професійної освіти та навчання (VET) (vocational education and training). Така онлайн система професійної освіти та навчання не лише розширить освітні можливості українців, а й сприятиме реінтеграції громадян, що будуть повертатися з-за кордону. Особи, що вимушено мали здобувати освіту за кордоном, матимуть можливість підтвердити свою кваліфікацію та інтегруватися у вітчизняний ринок праці [60].

Національні проекти розвитку вищої освіти здебільшого зосереджуються на матеріальному облаштуванні установ. Так, пропонується підвищити енергоефективність навчальних приміщень та гуртожитків. Зростання цін на енергоносії стимулює перехід до більш екологічних та економних систем, що дозволять знизити видатки закладів освіти на матеріально-технічну базу на 30% [59]. Окремими кроками також пропонується оновити навчальні аудиторії та лабораторії, для розвитку та покращення прикладних навичок студентів. Це сприятиме підвищенню якості вищої освіти та кращій практичній підготовці фахівців до ринку праці.

Окремим напрямком було розроблено проекти освіти для дорослих та післядипломної освіти. Пропонується створити мережу закладів та освітніх програм для підготовки ветеранів війни до цивільного життя. Створення програм професійної та соціальної адаптації дозволить полегшити перехід від військової служби до пошуку роботи на ринку праці. Формування окремої мережі закладів

освіти для дорослих дозволить впровадити актуальні освітні програми та надати можливість усім бажаючим, здобути якісну освіту у дорослому віці, чи здійснити перекваліфікацію. Такі дії також сприятимуть розвитку концепції інклюзивного навчання, а також освіти впродовж життя.

Таким чином, Національна програма розвитку системи освіти Плану відновлення України передбачає «перезапуск» вітчизняної сфери освіти. За допомогою інвестицій від соціальних партнерів, гуманітарної допомоги та видатків державного бюджету, до 2032 року урядом планується суттєво покращити якість освіти в країні. Окремі проекти розробляються для кожного ступеня та форми навчання, з метою їхньої модернізації та адаптації під сучасні реалії та потреби економіки. Ключовими завданнями наразі є оновлення навчальних програм, популяризація професійно-технічної освіти, а також підвищення ролі цифрових технологій у закладах освіти країни.

3.3. Пропозиції та рекомендації щодо підвищення ефективності системи освіти в Україні після війни

Сучасна система освіти та мережа навчальних закладів України є доволі розвинутими. Певних викликів дана сфера зазнала ще за часів пандемії COVID-19 у формі запровадження асинхронної та дистанційної форми навчання, проте найбільшого негативного впливу завдала саме війна. Наразі, державні пріоритети та плани розвитку української освіти дещо змінено через більш нагальні та критичні потреби держави. У той же час, питання розробки практичних рекомендацій та пропозицій щодо відновлення та розбудови освітньої сфери залишаються актуальними.

Однією з основних проблем української системи освіти є застарілість навчальних програм. В умовах глобалізації, цифровізації та швидкої зміни економічного середовища, важливим є відповідність освітніх програм поточним потребам господарства. Одним з основних завдань уряду має стати оновлення та

доопрацювання навчальних програм, здебільшого у закладах професійно-технічної та вищої освіти. Нововведення мають спиратися на поточні потреби ринку праці та економіки та приділяти більше уваги розвитку практичних навичок студентів.

Підвищення ефективності освітніх установ значною мірою залежить від обсягів фінансування. Модернізації навчальних програм насамперед має передувати оптимізація кількості навчальних закладів та рівномірний розподіл відвідувачів у них. Нерівномірний розподіл студентів між регіонами країни перешкоджає ефективному залученню та використанню державних коштів на сферу освіти. Особливо це стосується закладів вищої освіти. Так, наприклад, середні річні видатки на одного студента державного замовлення у 2020 році становили 81 тис. грн. у Кіровоградській області, 76 тис. грн. у місті Києві, проте 46 тис. грн. у Житомирській області та 40 тис. грн. у Чернівецькій [55]. Такі цифри свідчать про те, що заклади освіти в певних регіонах та містах недоотримують необхідні кошти на підготовку спеціалістів, що у перспективі може призвести до нерівномірного розподілу кваліфікованої робочої сили по регіонах.

Більш рівномірний розподіл державних видатків на освіту й стимулювання освітньої діяльності малозабезпечених закладів дозволить покращити якість освітніх програм та їх викладання. Здійснити структурні зміни в системі освіти також дозволить об'єднання підрозділів освітніх установ, перерозподіл студентів між закладами, припинення акредитації найбільш відсталих установ. Рациональне використання фінансових ресурсів дозволить покращити й умови праці викладацького персоналу. Нерівномірне навантаження на педагогів спостерігається здебільшого у закладах загальної середньої освіти. Так, у 2020 році на 1 вчителя припадало 15,6 учнів у місті Києві, 14,8 у Дніпропетровській області. У той же час, на Західній Україні навантаження на учителів є найнижчим – близько 9,5 учнів на одного педагога [55]. Оптимізація кількості шкіл, а також

забезпечення рівномірного наповнення класів, дозволить підвищити продуктивність праці викладачів та загалом покращити якість викладання.

З початком війни гостро постала проблема виїзду викладачів та здобувачів освіти за кордон. Здебільшого це явище було відповіддю на безпекові питання в країні та бажання продовжувати професійну та освітню діяльність попри війну. Близько 77% громадян, що виїхали за кордон, планують повернутися та продовжувати свою професійну діяльність в Україні [61]. Проте решта розглядає для себе перспективи здобуття іноземної освіти з подальшим там працевлаштуванням. Виїзд студентів за кордон пояснюється бажанням здобувати якісну, наприклад, європейську освіту, яка буде помітною перевагою при працевлаштуванні. За таких умов, завданням уряду та вітчизняної системи освіти має стати створення перспективного освітнього та робочого середовища всередині країни. Молоде покоління повинно мати бажання та можливості до усебічного особистісного розвитку в Україні. На шляху до європейської інтеграції нашої країни постає необхідність у розбудові системи освіти за міжнародними принципами та стандартами. Такі дії дозволять не лише стимулювати молодь здобувати саме освіту в Україні, проте й сприятимуть підвищенню кваліфікацій та компетенцій викладачів.

Якщо розглядати можливість переймання досвіду модернізації сфери освіти інших країн світу, то варто розглядати саме європейські приклади. Варто також зазначити, що повне копіювання закордонних інструментів та методик не буде ефективним через соціально-економічні фактори та відмінності між країнами. Проте у процесі вступу України до Європейського Союзу врахування особливостей організації освітньої діяльності в країнах партнерах буде значною перевагою. Інтеграція у європейський освітній простір а також розширення міжнародної співпраці в сфері освіти дозволить підвищити якість вітчизняної освіти та сприятиме поверненню молоді з-за кордону [52].

Важливим кроком до підвищення ефективності вітчизняної сфери освіти є розвиток системи закладів професійно-технічної освіти та популяризація даного

виду освіти серед населення країни. Підвищення попиту на відповідні заклади освіти дозволить наповнити ринок праці затребуваними спеціалістами професійно-технічного спрямування. Окремим питанням також є створення сприятливих умов для здобуття освіти за педагогічними, природничими та математичними спрямуваннями, на які наразі у молоді не спостерігається зацікавленості.

Щороку в Україні існує тенденція серед абітурієнтів вступати на управлінські, гуманітарні, правові чи ІТ-спеціальності (частка поданих заяв становить більше 30% лише за цими напрямками) [62]. Проте у той же час, державою створюються інструменти заохочення вступу на спеціальності таких галузей як освіта, інженерія, електроніка чи продовольство. Особливі умови виражаються у зниженні прохідних балів, можливості вступу без додаткових іспитів, формуванні вакантних місць за державним замовленням [63]. Підвищити попит на дані спеціальності можливо шляхом покращення матеріально-технічної бази відповідних закладів освіти, оновлення навчальних програм, а також створення перспектив та комфортних умов праці випускників з можливістю подальшого кар'єрного зростання.

Таким чином, система освіти України є доволі розвинутою, проте потребує певних удосконалень. Модернізація навчальних програм дозволить зробити освіту більш практичною та адаптованою під сучасні потреби економіки. Оптимізація державних видатків на освіту сприятиме рівномірному забезпеченню закладів освіти фінансовими ресурсами та кадрами. Посилення ролі професійно-технічних, природничих та педагогічних спеціальностей дозволить забезпечити ринок праці достатньою кількістю кваліфікованих фахівців. Перейняття досвіду модернізації освіти у розвинутих країн, зокрема шляхом залучення у розробку освітніх програм європейських фахівців, дозволить побудувати якісну систему освіти та підвищити якість людського капіталу країни.

ВИСНОВКИ

У даній кваліфікаційній роботі здійснено аналіз ролі освіти у відновленні та зростанні економіки країни. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі загальні висновки, які відображають вирішення завдань відповідно до поставленої мети:

1. Встановлено, що за сучасних обставин критичним є зосередження саме на економічному відновленні, тобто поновленні господарської діяльності, підвищенні конкурентоспроможності держави на міжнародній арені та покращенні загального рівня життя населення. Принципами, що визначають економічне відновлення та зростання, має бути досягнення макроекономічної рівноваги, забезпечення економічної свободи суб'єктів господарювання та сприяння інноваційній і підприємницькій діяльності всередині країни. Основною ознакою відновлення економіки було виявлено досягнення принаймні докризового рівня економічної активності та відповідних показників. Натомість зростання економіки відбуватиметься разом зі зростанням ділової активності країни та відповідних аналітичних значень.

2. Дослідження теоретичних засад економічного відновлення та зростання продемонструвало вагому роль освіти у зазначених процесах. Такі функції освіти, як формування світогляду людини та відтворення людського потенціалу, сприяють підвищенню загального рівня освіченості населення. Найбільше на підвищення цінності індивіда та зростання його конкурентоспроможності впливає здобуття вищої та професійно-технічної освіти. Зазначені рівні освіти формують комплекс навичок, необхідний для задоволення поточних потреб ринку праці, та сприяють процесам економічного відновлення та зростання країни.

3. Визначено, що особливу роль у повоєнному відновленні економіки відіграє підприємницька та економічна освіта. Відповідні напрямки сприяють досконалому розумінню поточної ситуації в країні та генеруванню інноваційних

ідей, що можуть бути використані для розбудови економіки. Подібне вдосконалення людського капіталу позитивно позначається на розвитку підприємництва, сприянні науково-технологічному прогресу та наповненості ринку праці кваліфікованими фахівцями.

4. Результати порівняльного аналізу міжнародного досвіду повоєнної модернізації освіти свідчать про те, що найбільше уряди концентруються на розвитку професійно-технічної освіти та створенні програм освіти для дорослих. Значною мірою проведення освітніх реформ здійснюється задля задоволення існуючих потреб економіки та держави загалом. Оскільки освіту можна вважати гуманітарним чинником економічного відновлення, використання світового досвіду та її розбудова має стати одним з ключових завдань уряду при формуванні планів післявоєнного відновлення України.

5. Виявлено зв'язок між доступністю освітніх програм та рівнем безробіття у країнах після війни. Доступ до навчальних закладів та відповідних матеріалів сприяє підвищенню компетентності та продуктивності робочої сили, що може бути залучена у відродження господарської діяльності країни. В свою чергу, функціонування економіки формуватиме попит на спеціалістів з ринку праці, створюватиме нові робочі місця та пришвидшуватиме повоєнне відновлення країни. Має місце також створення програм перекваліфікації ветеранів війни та їхньої підтримки при працевлаштуванні після війни.

6. Встановлено, що міжнародні програми модернізації освіти здебільшого спрямовуються на приведення системи освіти у відповідність до існуючих глобальних потреб. Зростання потенціалу освітнього сектору є важливим фактором удосконалення людського капіталу та чинником стабільного зростання економіки. Так, міжнародною спільнотою розробляються інноваційні методи і форми навчання та впроваджуються цифрові технології в освітній процес. Також має місце створення освітніх програм для міжнародного обміну студентами та викладачами, з метою розвитку академічної мобільності та підвищення якості освіти країн світу.

7. Дослідження сучасного стану системи освіти України показало, що даний вид економічної діяльності позитивно впливає як на економічне відтворення в країні, так і на зростання людського капіталу. Хоча рівномірному розвитку навчальних програм та закладів освіти перешкоджає нерівномірне їхнє фінансування та брак викладацького персоналу, якість вітчизняної освіти відзначається помітними позиціями у світових рейтингах. Фінансування ж освітньої сфери в умовах сьогодення здійснюється за підтримки міжнародних фондів та партнерів. Актуальною проблемою залишається виїзд педагогічного персоналу та молоді за кордон для здобуття освіти чи продовження професійної діяльності.

8. Для підвищення якості та ефективності освітньої сфери України запропоновано спиратися на європейські стандарти та принципи розвитку освіти. Першочерговим завданням уряду має стати запровадження більш практичних освітніх програм, що зможуть посприяти розвитку людського капіталу. Також, популяризація на загальнонаціональному рівні професійно-технічних, природничих та педагогічних спеціальностей зможе сприяти наповненню ринку праці достатньою пропозицією кваліфікованих спеціалістів та пришвидшити процес повоєнного відновлення економіки країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України / Economy of Ukraine, 2019, No 1 (686). С. 75-89.
2. Рудевська В. Еволюція теорій економічного зростання та чинники його оцінювання. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2020. №2 (22). С. 18-30.
3. Комарницький І. Економічна теорія, Чернівці, 2006. - 334 с.
4. UNHCR. The Operational Data Portal. Refugees from Ukraine registered for Temporary Protection or similar national protection schemes in Europe. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
5. Яценко Г. Чинники постковідного відновлення зростання економіки України у 2021-2022 роках. Економіка і прогнозування. 2021, № 2. С. 52-68.
6. Shannon J., Carlson I. Creating economic recovery and growth after COVID-19. PwC's «Shaping tomorrow's government series». URL: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/government-public-services/six-challenges/economic-recovery-after-covid-19.html>
7. Матеріали «Міжнародної конференції з питань відновлення України 2022». URL: <https://ua.unc2022.com/materiali-konferenciyi>
8. Примуш М. Загальна соціологія. 2004. С. 295-305.
9. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, № 2145-VIII.
10. Конституція України від 28 червня 1996 року. Розділ II. Стаття 53.
11. Міністерство освіти і науки України. Професійна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/profesiyno-tekhnichna-osvita>
12. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року, № 1556-VII.
13. Ewing Marion Kauffman Foundation. Trends in Entrepreneurship Series. Educational Attainment of Business Owners in the United States. 2020, No. 2.

- 14.SHIFTelearning. Facts and Stats That Reveal The Power Of eLearning. URL: <https://www.shiftelearning.com/blog/bid/301248/15-facts-and-stats-that-reveal-the-power-of-elearning>
- 15.Мельник А. Економічна правда. Постковідний світ та технології: як пандемія вплинула на стартап-екосистему. 19 січня 2021 року.
- 16.Center on Budget and Policy Priorities. Chart Book: Tracking the Recovery From the Pandemic Recession, January 2023.
- 17.Офіційний вебпортал парламенту України. У Комітеті з питань економічного розвитку закликають підприємства активніше долучатись до програми релокації. Інформаційне управління, 01 червня 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/223516.html>
- 18.Громадська організація «Центр прикладних досліджень». Дослідження «Повоєнне відновлення економіки України», 02/06/2022.
- 19.Гончаренко І., Шкарабан Т., Лозова А. Підприємницька освіта: актуальність в умовах війни та повоєнного стану. УДК 331. Київський національний університет технологій та дизайну, Київ.
- 20.International Labour Organization. ILO response to the Ukraine crisis. November, 2022. URL: <https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/ukraine-crisis/lang--en/index.htm>
- 21.Кабінет міністрів України. Постанова від 29 квітня 2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти».
- 22.Tierney W. What Should Higher Ed Learn From World War II. Inside Higher Ed, April 5, 2021.
- 23.The GI Bill. US history: The postwar era, 1945-1950. Khan Academy. URL: <https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/postwarera/postwar-era/a/the-gi-bill>

24. History of Education in Japan. K12academics: Education Worldwide. URL: <https://www.k12academics.com/Education%20Worldwide/Education%20in%20Japan/history-education-japan>
25. Ong S. Post-World War II Education Reform in Japan. *Journal of Strategic and Global Studies*| Volume 2, Number 2, July 2019.
26. History of Education in South Korea. K12academics: Education Worldwide. URL: <https://www.k12academics.com/Education%20Worldwide/Education%20in%20South%20Korea/history-education-south-korea>
27. Lee C., Kim Y., Byun S. The rise of Korean education from the ashes of the Korean War. 2012. PROSPECTS. 42. 10.1007/s11125-012-9239-5.
28. History of Education in Germany. K12academics: Education Worldwide. URL: <https://www.k12academics.com/Education%20Worldwide/Education%20in%20Germany/history-education-germany>
29. Post-war development of education and training in West Germany. «Education & Training, July-August 1982, p. 220-222». Emerald Backfiles 2007.
30. Barry J. Hake, (2022). Education permanente in post-war France, 1945–1960: Circulatory regimes and policy repertoires, *Studies in the Education of Adults*, 54:1, 4-24.
31. Education After the War ('The Green Book'). London: Board of Education 1941.
32. Iowa PBS. Impact of World War II on the U.S. Economy and Workforce. URL: <https://www.iowapbs.org/iowapathways/artifact/1590/impact-world-war-ii-us-economy-and-workforce#:~:text=Our%20involvement%20in%20the%20war,rate%20dropped%20to%20around%2010%25>
33. Pettinger T. Historical Unemployment Rates. 6 April 2021. URL: <https://www.economicshelp.org/blog/780/unemployment/unemployment-rates-history/>

- 34.The U.S. National Archives and Records Administration. Servicemen's Readjustment Act (1944). URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/servicemens-readjustment-act>
- 35.Hansjörg H. Bea R. The development of the German labour market after World War II. Institute for International Political Economy Berlin (IPE). Berlin, January 2019.
- 36.Card, D. (1999). The causal effect of education on earnings. Handbook of labor economics, 3, 1801-1863.
- 37.eLearning Inside. Modern education: how to prepare students for-the jobs of the future. April 16, 2021. URL: <https://news.elearninginside.com/modern-education-how-to-prepare-students-for-the-jobs-of-the-future/>
- 38.United Nations. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond. August 2020.
- 39.Statista Global Consumer Survey. How Spending on E-Learning and Professional Training Varies. URL: <https://www.statista.com/chart/28035/spending-on-e-learning-and-professional-training/>
- 40.Nwabueze, A. I. & Isilebo, N. C. (2022). Modern trends in educational development. In Y.M. Abdulrahman, R.O. Anyaogu, N.J. Izuagba & R.O. Osim (Eds.) International and comparative education: Cross-cultural approach (Pp. 545-558). Port Harcourt: Celwil Publishers.
- 41.World Economic Forum Annual Meeting. Investing in education could add \$2.54 trillion to the global economy: 'Playful learning' is key. May 16, 2022.
- 42.Directorate for Education and Skills-OECD. The Future of Education and Skills, Education 2030. OECD 2018.
- 43.UNESCO. What you need to know about capacity development for education. 21 February 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/caped/need-know>
- 44.The World Bank. Education Development Capacity Building Project. URL: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P075964>

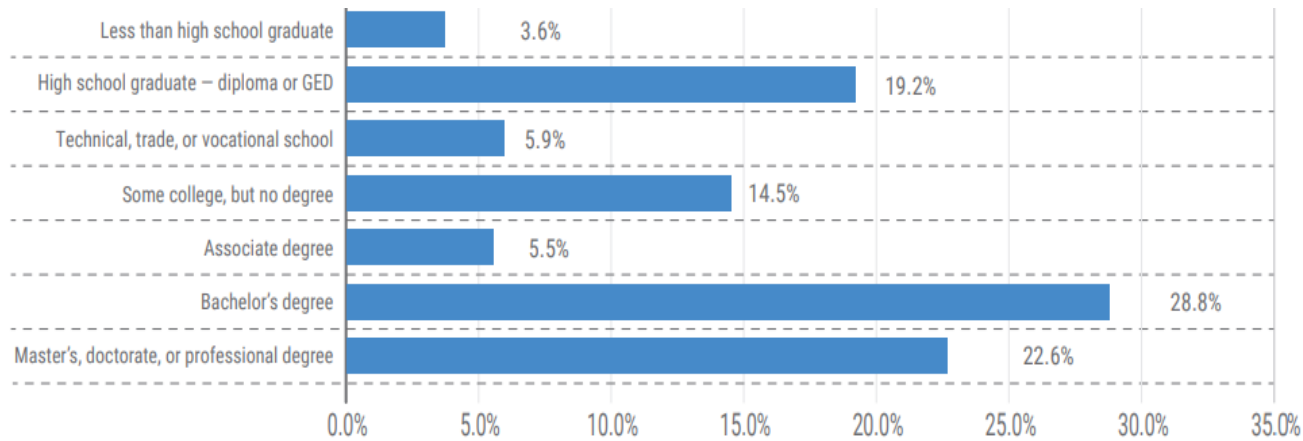
45. Asian Development Bank. Bangladesh : Capacity Building of Management in Education and Skills Programs. URL: <https://www.adb.org/projects/46290-001/main>
46. The International Society for Photogrammetry and Remote Sensing. Education and Capacity Building Initiatives 2020. URL: <https://www.isprs.org/society/ecbi/ecbi-2020.aspx>
47. Fenici M. The New Erasmus+ 2021-2027 Programme: A Step by Step Guide. Europass Teacher Academy 12 January 2022. URL: <https://www.teacheracademy.eu/blog/new-erasmus-plus-program-2021-2027/#conclusion>
48. Shapovalova O. European Association for International education. International education in Ukraine: continuing in the face of adversity. 23 August 2022. URL: <https://www.eaie.org/blog/international-education-ukraine.html>
49. United Nations Development Programme. Human Development Report 2021-22. Uncertain times, unsettled lives: Shaping our future in a transforming world.
50. World Population Review. Education Rankings by Country 2023. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/education-rankings-by-country>
51. Державна служба статистики України. Річні національні рахунки. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2016-2021pp.) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу.
52. Міністерство освіти і науки України. Інформаційно-аналітичний збірник. Освіта України в умовах воєнного стану. Київ, 2022.
53. Державна служба статистики України. Статистичний збірник «Україна у цифрах, 2021», Київ 2022.
54. Державна служба статистики України. «Статистичний щорічник України, 2021». Київ, 2022.

- 55.Міністерство фінансів України. Видатки на освіту 2018-2020 рр. URL: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education>
- 56.Мінфін. Видатки держбюджету України за роками (2018-2022). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/>
- 57.National Recovery Council. Ukraine's National Recovery Plan. July 2022.
- 58.Інтерфакс-Україна. Нацпрограма розвитку системи освіти Плану відновлення України передбачає \$5 млрд інвестицій. URL: <https://interfax.com.ua/news/investments/844074.html>
59. План відновлення: Освіта і наука (проект станом на 03.08.2022).
- 60.OECD. How vocational education and training (VET) systems can support Ukraine. July 2022.
- 61.UNHCR. One year after the Russian invasion, insecurity clouds return intentions of displaced Ukrainians. URL: <https://www.unhcr.org/news/unhcr-one-year-after-russian-invasion-insecurity-clouds-return-intentions-displaced-ukrainians>
- 62.Міністерство освіти і науки України. Попередні результати вступної кампанії 2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/poperedni-rezultati-vstupnoyi-kampaniyi-2022-roku>
- 63.Osvita.ua. Дорожня карта вступника: Спеціальності, яким надається особлива підтримка. URL: <http://osvita.ua/consultations/bachelor/68927/>

ДОДАТКИ

Додаток А

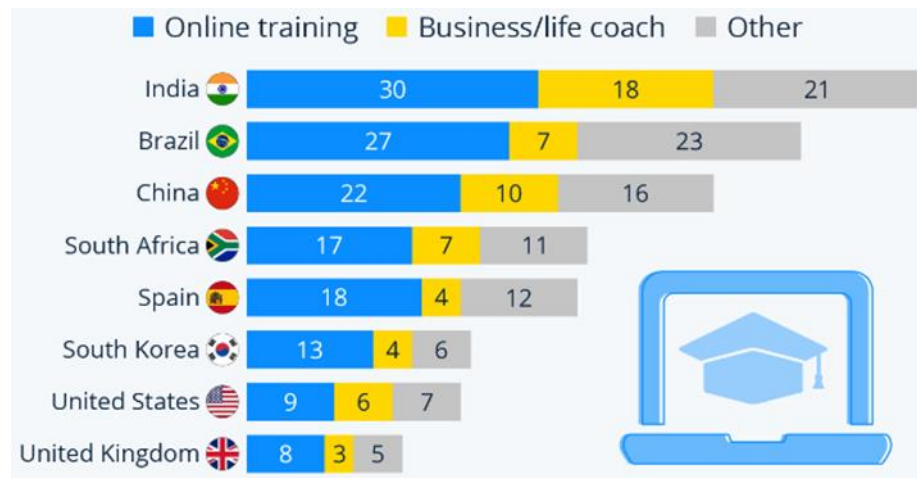
Освітній рівень серед підприємців у США, % від загальної кількості зареєстрованих підприємців



Джерело: Фонд Юінга Меріона Кауфмана [13].

Додаток Б

Варіювання витрат на електронне та професійне навчання у 2021-2022 роках, % респондентів 16-64 років



Джерело: Statista [39].

Додаток В

Обсяги видатків державного бюджету України за 2018-2022 роки

Рік	2018	2019	2020	2021	2022
Видатки державного бюджету, млрд. грн.	44,3	51,6	52,8	63,8	58,5
Частка державного бюджету, %	4,5	4,8	4,1	4,3	2,2

Джерело: складено автором на основі даних [56].